

КРИТИКИ И ПРИКАЗИ

Stjepan ANTOLJAK, *Pacta ili Concordia od 1102*

Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1980.

Почетоците на хрватско-унгарската заедница е едно од преломните прашања во хрватската историја. Можеби ниту едно прашање не покренало толку жолчни полемики како ова. Тие траат и по 1918 година, кога таа заедница нестана, а не престанале и по Втората светска војна и траат сè до денешниот ден. За разлика од останатите историчари коишто пишувале за ова прашање, полемизирале по пат на расправи, студии или статии, Стјепан Антолјак пристапувајќи кон решавањето на овој проблем од палеографско, дипломатско и историско стојалиште, напиша книга опфаќајќи ја целокупноста на овој проблем. Книгата е отпечатена во 1980 година во серијата „Монографии“ на Институтот за хрватска историја при Универзитетот во Загреб.

Со самиот наслов авторот укажува по кој пат тој намерава да го обработи овој проблем. Отфрлувајќи го изразот „*Pacta Conventa*“, кој во изворите никогаш не се спомнува и кај нас е од понов книже-

вен настанок, авторот смета дека изразот „*pacta*“ или „*concordia*“ е најправилен бидејќи така стои во записот на договорот помеѓу кралот Коломан и Хрватите (Увод, 7—9 стр.). На сета сложеност авторот укажува во II поглавје (11—44 стр.), каде што хронолошки дал преглед на нашите и унгарските научници коишто за ова пишувале, укажувајќи на начинот на обработката во унгарската и во нашата историографија.

Бидејќи записот за договорот на Хрватите и кралот Коломан е зачуван со некои ракописи *Historae Salonitanae Tome Archidakon*, авторот на овој проблем му посветил посебно поглавје (44—91 стр.). Така утврдил дека точниот наслов на Томината Историја гласи: „*Incipit ystoria seu coronica Salonitanorum, atque spalatinorum pontificum et cetera*, односно нејзиниот краток наслов би бил: Црквена историја или Томина ИС. Со тоа укажал дека нема право Гуљач, кој, поправо служејќи се со Рачки, ја нарекол Томината историја „*Incipit istoria sa-*

lonitanorum pontificum spalantensicum.

Посебно внимание авторот ѝ посветил на анализата на ракописите која во нашата историографија е позната како *Historia Salonitana Maior*. Утврдил дека овој ракопис е од многу подоцнежен датум и дека неговиот вистински наслов гласи „*Incipit Historia Salonitanorum Pontificum*“. Авторот му го припишува настанувањето на овој ракопис на модрушкиот бискуп Шимум Егни. Неговите анализи укажуваат дека препишувачот Бегна од почетокот на XVI век земал текст спрема изворот од тогаш веќе целокупната хроника, во која вешто ги внел додатоците (синодалните списи од VI и X век, тн. Звонимиров епитаф и исправите од 1148 година) и завршил со неточниот опис на синодот од 1185 година. Според тоа, овој ракопис не е никаков Томин концепт, туку е препис од XV век. Исто така авторот посветил прашање на авторот на Томината историја или тн. *Historia Salonitanae Minor* (тн. според Фарлатија). Врз основа на точните анализи авторот докажал дека оваа историја поправо се состои од два дела, од кои првиот го напишал некој непознат автор, а вториот му се припишува на Томи Арчиакон. На крајот од поглавјето авторот заклучува дека од обата ракописи очигледно дека овде не спаѓале „*Pacta*“ и дека Рачки неправилно ги сместил со текстот. Тие се, заклучува авторот, дури подоцна во препис од 14 век ставени на крајот од целокупниот втор дел од Историјата.

Во третото поглавје (91—94 стр.) авторот дава податоци кој се, на кој начин и со каков стил, почнувајќи од Луциус, па сè до Бараде

објавувал „*Pacta*“, при што нагласува дека единствено Барада бил најкоструктивен во поглед на критичката обработка на текстот (стр. 92).

Во четвртото поглавје (91—101) авторот не запознава со најважните преписи и преводи на „*Pacta*“ па истакнува дека главниот и најстариот препис од „*Pacta*“ е зачуван во Трогирскиот кодекс кој денеска се наоѓа во Будимпешта.

Во петтото поглавје (101—104) е дадена трансклитурацијата на најважниот препис на „*Pacta*“ од Трогирскиот кодекс и го споредува со преписите кои се наоѓаат во Ватиканскиот и Сплитскиот ракопис. Посебно укажува на Барадиевиот превод на „*Pacta*“, за кој смета дека е најдобар, но со извесни оградувања. Имено, авторот го смета за малку премел преводот на Шишиќ кој пишува дека Коломан сакал со Хрватите „... да склучи договор како што тие самите би сакале, а уште Барадин, во кој се вели дека кралот сакал со нив „... да склучи договор каков што тие барале“, туку предлага преводот на овој пасос да гласи: „... и да се склучи со нив договор до колку сакаат“.

Палеографско-дипломатската анализа на преводот „*Pacta*“ авторот ја посветува во шестото (108—123) и седмото поглавје (123—143). Посебно е потребно да се нагласи дека во рамките на оваа студија авторот прв детално, за разлика од неговите претходници, палеографски и дипломатски ги простудирал сите преписи и донел свој суд. Докажал дека „*Pacta*“ биле зачувани во три, само по години, различни преписи од истиот век, Првите се, од тн. Трогирски ракописи, препишани во 14 век и тоа најкасно до

првата половина на тој век, вторите во тн. Ватикански ракописи, кои датираат од првата а можеби и од втората половина на истиот век, додека третите, од истото време кога настанал и Трогирскиот ракопис. Тоа значи, покажува понатаму авторот, дека најстарата „Pacta“ од Трогирските ракописи постои веќе во препис во она време кога во повелбите од 14 век наведува уставовата на „12 племиња“. Преписот во Трогирскиот ракопис настанал од една друга стара „апендикула“, што го потврдува поединиот израз а меѓу нив и „et cetra“, кој со сема се разликува од оние во Ватиканскиот и Сплитскиот ракопис. Авторот претпоставува дека изворникот на „Pacta“ од Трогирскиот ракопис би можел денеска да биде изгубен, „Pacta“ наречена и „Connentio“ која ја видел Л. Лелић и ја изедначил со „Меморијалите“.

Во осмото поглавје, кое е најдолго (143—234), авторот врз база на детално извршените анализи утврдува дека поедини пасоси и изрази, имиња и поими во „Pacta“, споредени со изворната граѓа од 11 и 12 век, одговараат по своето значење на времето кога „Pacta“ се склучени. Посебно внимание заслужуваат деловите од поглавјето во кои авторот ги обработува оние елементи кои во историографијата биле причина за настанување на различни па и контраверзни мислења во поглед на автентичноста. Така смета дека е грешка и податокот кој што се наоѓа во додатокот на Томината Историја во Трогирскиот ракопис за Коломон, како син на Владислав. Според авторот, тоа е грешка на анонимниот автор-препишувач. Понатаму Антољак врз ба-

за на изворната граѓа докажува дека постоело сталешко племство во времето на народната династија и подоцна, што е уште една потврда и прилог за автентичноста на „Pacta“, иако не навлегува во проблемите за настанувањето и развојот на сталешкото племство! Посебно внимание заслужува аворовото убицирање на „12 племиња“ на подрачјето на Лучката жупанија. Наслутувањето на некои историчари за постоењето на тие племиња на подрачјето на оваа жупанија (Барада и делот од Гуњач), авторот непобитно го докажал. Тој е на мислење дека уште од втората половина на 11 век постоеле некој вид на установа тн. „Universa nobilitas Chroataie“ (подоцна претворена, веројатно од 1360 во „Universitas nobilium regni Croacie“), во чии рамки како нејзин составен дел или најстари јадра можело да спаѓа и она „XII Tribus Chroacie“ од почетокот на 12 век (стр. 206). Антољак докажува дека установата „duodecim generacionum Croatorum“ постоела веќе во времето на кралот Карл Роберт, а не кралот Лудовик I, како што досега се мислеше. Со тоа се докажува дека таа хрватска племичка институција со своите права постоела пред Лудовик. На крајот на поглавјето авторот докажува дека датацијата во обликот во кој што е зачувана во Трогирскиот додаток, е вообичаена и толкувана за дипломатски извори на почетокот и во текот на 12 век. Авторот смета, дека наспроти спорната точка и почнувањето на нова реченица со „од година 1102 ...“ која се наоѓа на крајот на текстот во Трогирскиот препис врз основа на целата содржина на тој извор може да се прифати мисле-

њето дека „Pacta“ поправо се склучиле во 1102 година.

Во деветтото поглавје (234—239) Антолјак докажува дека содржината на „Pacta“, споредена со изворната граѓа од 11 и 12 век, ја зацврстува автентичноста на овој извор, бидејќи „Pacta“ се точно склучени во тогашната историско-правна-економска рамка. Со други зборови, авторот заклучува дека постоечките изворници на „Pacta“ се извори од втор ред, бидејќи се зачувани во нешто подоцнежен препис, но сепак се автентичен извор, веројатно составен од членовите на унгарската кралска канцеларија, каде што е зачуван или во концепт или во оригинал, па според тоа тис сепак се автентичен извор.

Можно е овој запис да го знаеле и денеска сосема непознати или исчезнати унгарски анали, како што своевременно ги пишувал Заворовиќ. Останува отворено прашањето дали составувачот на тн. *Historiae Salo-*

nitanae Minor, кој што знаел за овие „Pacta“ се служел со испис од тн. Унгарски анали или пак со препис од оригинални „Pacta“.

Во десеттото поглавје (239—242) авторот накратко објаснува што всушност се „Pacta“, па заклучува дека „Pacta“ се колективен вазален договор помеѓу идниот сениор — унгарскиот крал и неговите нови вазали — „12 хрватски племиња“.

Без сомнение, книгата на Стјепан Антолјак ќе предизвика бројни полемски во хрватската историографија, но непобитен е фактот дека авторот уверливо докажал дека „Pacta“ се автентичен спис, којшто е зачуван во подоцнежен препис. Со тоа отворил нови можности за решавање на тој значаен проблем во хрватската историографија.

Фрањо СМИЉАНИЌ

Превел од хрватско-српски јазик
Благој СТОИЧОВСКИ

Бранко ПЕТРАНОВИЌ, Револуциите и движењата на отпорот во Европа 1939—1945, Завод за унапредување на стопанството во СРМ, Самоуправна практика, Скопје, 1984.

Нашата сè попозната и веќе нашироко афирмирана издавачка куќа „Завод за унапредување на стопанството во Социјалистичка Република Македонија—Самоуправна практика“, Скопје, неодамна објави една мошне интересна и многу значајна студија од најновата европска и југословенска историја—Револуциите и движењата на отпорот во Европа 1939—1945. Тоа е еден од повеќето трудови на истакнатиот југословенски историчар д-р Бранко Петрановиќ, проф. на Белград-

скиот универзитет, што овој пат на југословенските читатели им се претставува со многу суптилна компаративна анализа на прашањето за револуциите и движењата на отпорот во Европа за време на Втората светска војна.

Треба однапред да го истакнеме фактот дека најзначајната вредност на споменатиот труд на Петрановиќ е методот со кој овој плоден научен работник успеал многу богатиот фактографски материјал да го одбере, поврзе и обработи.